

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

А.О. Ревуцька, аспірант

**ДВНЗ „Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”**

Розглянуто рівень державної підтримки сільського господарства в Україні та країнах-членах СОТ і ЄС, зміни форм та напрямів державної підтримки сільського господарства, зумовлені вступом України до СОТ.

Відомо, що сільське господарство потребує державної підтримки в силу своєї специфіки. Наприклад, країни Європейського Союзу здійснюють підтримку своїх фермерів у рамках САП. Тут, як і в США, основним елементом підтримки є фіксовані внутрішні ціни, однак без встановлення контролю за розміром виробництва. Також діють програми сприяння експорту надлишкової продукції, який виникає під впливом фіксованих цін. Країни „третього світу” (країни, що розвиваються), на відміну від США та країн ЄС, проводять політику цін, яка передбачає широкі субсидії споживачам сільськогосподарської продукції та, поряд із цим, „приховане оподаткування” виробників. Така політика спрямована не на підтримку сільськогосподарських виробників, а субсидує споживачів і цим самим завдає шкоди виробникам, автоматично позбавляючи їхню продукцію конкурентоспроможності не тільки на світовому, але й на вітчизняних ринках.

У колишньому Радянському Союзі проводилася політика одночасного обмеженого субсидування виробників сільськогосподарської продукції та споживачів. Аналогів такої політики в світі більше не траплялося. Політика лібералізації цін, яка розпочалася в 1992 році, зруйнувала надбання Радянського Союзу і призвела до занепаду сільського господарства [15].

Очевидно, що якщо українське сільське господарство позбавити державної підтримки, то більшість видів сільськогосподарської продукції втратить свою конкурентоспроможність на світовому ринку, порівняно з продукцією, що виробляється країнами з високим рівнем державної підтримки. Крім того, без державної підтримки умови розвитку сільського господарства стануть ще більше нерівними щодо умов, в яких розвивається сільськогосподарська галузь у високорозвинутих країнах світу. Все це може спровокувати знищення сільського господарства в Україні.

Проблемами конкуренції та конкурентоспроможності як економічних явищ займалися ще Д. Рікардо й А. Сміт. Значний внесок у розвиток теорії конкуренції зробив австрійський та американський вчений Й. Шумпетер. Поряд із цим проблемам державної підтримки сільського господарства і підвищенню його конкурентоспроможності присвячені праці сучасних учених-економістів – В. Андрійчука, О. Бородіної, Ю. Губені, М. Дем’яненка, М. Зубця, Т. Калашнікової, І. Кобути, О. Лисака, П. Саблука, Г. Черевка, В. Юрчишина та ін. Проте зміна форм господарювання в умовах динамічного ринкового середовища після вступу України до СОТ і на шляху до євроінтеграції вимагає

поглиблення й розширення досліджень щодо визначення ролі держави у забезпеченні життєдіяльності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, гарантуванні продовольчої безпеки країни, створенні умов для комплексного розвитку сільських територій тощо.

Методика досліджень. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання. Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань використано методи наукового пізнання: системно-структурний, абстрактно-логічний, системного та ретроспективного аналізу, спостереження, типізації, групування, порівняння.

Метою статті є оцінка рівня державної підтримки сільського господарства в Україні, країнах-членах СОТ і ЄС, аналіз конкурентної ситуації на ринку сільськогосподарської продукції, а також обґрунтування оптимальної системи державної підтримки сільського господарства України для забезпечення підвищення його конкурентоспроможності.

Результати досліджень. Державна підтримка сільського господарства в Україні регулюється Законами України „Про державну підтримку сільського господарства України”[11] та „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [13], а також Постановою Кабінету Міністрів України „Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року”[12] (далі - Програма). У Програмі зазначається, що сільське господарство України нині знаходиться в критичному стані. Зокрема, про це свідчить зменшення виробництва сільськогосподарської продукції більше ніж у три рази, що є загрозливим для гарантування продовольчої безпеки України. Також знижується рівень зайнятості сільського населення, а деіндустріалізація сільського господарства набуває загрозливих масштабів [12]. Ці та ряд інших проблем зумовлюють вжиття заходів для забезпечення розвитку сільського господарства і сільських територій. При цьому на першому плані повинна бути не економічна парадигма господарювання, а людина, забезпечення нормальних умов її життєдіяльності [14].

Український вчений П. Саблук зазначає, що найважливішою причиною кризи на селі є низька ефективність сучасної аграрної політики, передусім земельної й бюджетної. Причому проблема полягає не в дефіциті коштів державного бюджету, а в недосконалому механізмі їх розподілу. Адже, змінивши принципи бюджетного забезпечення та вдосконаливши системи розподілу коштів і контролю за їхнім використанням, навіть за умови незмінності обсягів бюджетного фінансування, можна значно поліпшити ситуацію на селі. Крім того, П. Саблук наголошує, що державне субсидування є лише засобом підтримки аграрного розвитку, а не його основним джерелом. Головну увагу треба зосереджувати на залученні у сільське господарство інвестицій, насамперед внутрішніх, і на поліпшенні загального інвестиційного клімату в країні [14].

При цьому не можна забувати, що сільське господарство в усьому світі є галуззю, найменш привабливою для інвестицій, що пояснюється рядом факторів, які ґрунтуються на специфічних базових принципах функціонування

сільськогосподарського товарного виробництва, зокрема - це обмеженість виробничих потужностей, сезонність виробництва, залежність від природно-кліматичних умов, просторове розміщення і т. д. Але головними є фактори сфери маркетингу, оскільки ринок сільськогосподарської продукції є специфічним ринком, що має досить складні характеристики, які не створюють для сільського господарства жодних переваг, а нагнітають його на складну ринкову ситуацію [6].

Для ефективного функціонування ринку сільськогосподарської продукції конкурентна ситуація є не вигідною як із боку попиту, так і з боку пропозиції. З боку пропозиції тому, що в сільському господарстві існує велика кількість виробників, які пропонують в обмеженому часовому проміжку дуже гомогенну за якісними параметрами продукцію. Ця продукція має схожі вихідні стандартизаційні й економічні характеристики та надходить на ринок практично одночасно. З іншого боку, відбулися зміни у процесі трансформації економічних відносин у сільському господарстві, які стосуються функціонування ринкового середовища, зокрема – це відсутність адміністративного впливу на обсяги та структуру виробництва, економічна свобода, поява нових виробників тощо. Все це зумовлює ситуацію, за якої ринок сільськогосподарської продукції діє в умовах реальної ідеальної конкуренції.

Навпаки, з боку попиту, існує реальна ситуація олігопсонії, незважаючи на деякі позитивні зміни щодо диверсифікації покупців сільськогосподарської продукції. Кількість і рівень конкуренції покупців сільськогосподарської продукції є невеликими, а самі покупці мають набагато вищий товарний та ціновий вибір, ніж виробники у виборі умов реалізації, джерела збуту й ціни.

Поряд із цим сільськогосподарські виробники, які є вагомими з погляду агробізнесу покупцями виробничих ресурсів, знову опиняються у складній ринковій ситуації монопсоністичної конкуренції тому, що більшість закупівельних, переробних, сервісних і постачальницьких підприємств мають виразну монопсонну характеристику, якій властиве прагнення одержати найвищі прибутки або інші економічні вигоди за рахунок клієнтів. Отже, сільське господарство знаходиться у невигідній ринковій ситуації, що зумовлює його невисоку конкурентну спроможність, низьку інвестиційну привабливість та невисоку економічну ефективність. Звичні посилення диспаритет цін, „цінові ножиці”, необхідність пільгових кредитів, нестачу власних обігових коштів є тільки проявами перманентної несприятливої ринкової ситуації [5].

Сільське господарство України у цьому плані не є винятком. Його критичний стан, про який йшлося вище, вимагає залучення ще більшої кількості зовнішніх фінансових ресурсів, фінансування з державного бюджету зокрема. Варто зазначити, що державна підтримка сільського господарства в Україні, починаючи з 2000 року, мала тенденцію до зростання. Так, у 2000 році на підтримку сільського господарства виділено 2,5 млрд грн, у 2005 році - 9 млрд грн, у 2008 році - 11 млрд грн. На жаль, у 2010 році вона знову різко зменшилася і становила лише 3,6 млрд грн. [7]. Більшість фахівців із даних

питань, з якими ми погоджуємося, вважають, що існуючі обсяги державної підтримки все ще недостатні для забезпечення розвитку аграрного сектору та формування продовольчої безпеки України.

Зауважимо при цьому, що на країни ЄС з боку світового аграрного ринку і СОТ існує певний тиск із метою забезпечення створення рівноправної торгівлі сільськогосподарською продукцією та відмови від підтримки сільського господарства, яка створює диспропорцію у цінах на продукцію. Тому Європейський Союз модернізує високий рівень підтримки сільського господарства, а також ставить протекціоністські бар'єри для входження у європейський ринок продукції інших держав, здійснює субсидування експорту [1].

Спільна аграрна політика країн ЄС розпочалася із створення умов для досягнення високої продуктивності праці протягом усього процесу сільськогосподарського виробництва та забезпечення країн ЄС життєздатним аграрним сектором економіки. Результатом реформ підтримки сільського господарства у рамках СОТ є збільшення фінансування програм сільського розвитку – це, зокрема, заходи, які сприяють виживанню й розвитку сільських територій, у тому числі збереження навколишнього середовища, забезпечення сільського населення робочими місцями [10], схеми раннього виходу на пенсію, утримання лісонасаджень, платежі з допомоги фермерам у найменш сприятливих регіонах, сприяння залученню інвестицій, просування продукції та диверсифікація сільського господарства. Зазначені заходи співфінансуються країнами-членами ЄС із фінансуванням 50% із бюджету ЄС. Збільшити суму відрахувань на розвиток сільської місцевості запропоновано також на останньому перегляді спільної аграрної політики (САП) країн ЄС. Дані кошти повинні використовуватися країнами-членами ЄС для фінансування програм у сферах боротьби із змінами клімату, управління водними ресурсами, захисту біорізноманіття й розвитку відновлюваних джерел енергії [9].

Багатосторонні переговори країн-членів СОТ, що стосуються скорочення внутрішньої підтримки сільського господарства та лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією, зумовлюють постійне реформування САП країн ЄС. Нові країни-члени ЄС, які вступили до ЄС у травні 2004 року, прийняли САП і відповідно до цього внесли зміни у внутрішню підтримку сільського господарства, запровадивши такі механізми САП, як регулювання ринків, управління платежами та заходи регуляторного характеру. Основним елементом останньої хвилі реформування САП є введення з 1 січня 2005 року схеми єдиних платежів фермерам (SFPS - single farm payments scheme) або підтримки доходів фермерів, яка не пов'язана з виробництвом („decoupled” income support). Це означає, що програми підтримки з „блакитної скриньки” переводяться до „зеленої скриньки”, а на фінансування програм „зеленої скриньки”, як відомо, не накладаються обмеження за міжнародними домовленостями в рамках СОТ.

У країнах ЄС нова схема прямих платежів SFPS вже безпосередньо не залежить від того, які сільськогосподарські культури вирощує фермер. Дані платежі розраховуються на основі прямих платежів на 1 га посівів, або на 1

голову тварин, які фермери одержували у 2000-2002 роках. Ця реформа САП ліквідувала прямий зв'язок між сумою допомоги, яка надається фермерам, та обсягом виробленої продукції. Вона стала б максимально вигідною у тому випадку, якщо б одержала підтримку всіх країн-членів ЄС. Однак деякі країни-члени ЄС ввели SFPS у 2007 році, а до того часу поєднували надання прямих платежів, які пов'язані з виробництвом, і нових платежів, які з ним не пов'язані. Серед країн-членів ЄС були й такі, що прийняли рішення здійснювати платежі, які безпосередньо пов'язані з виробництвом (coupled payments) [9]. Дана реформа передбачає посилення вимог до фермерів щодо забезпечення продовольчої безпеки продукції, яка ними виробляється, охорони навколишнього середовища, способу утримання тварин тощо. Дотримання цих вимог забезпечує фермерам одержання премій до 10 тис. євро, а порушення карається санкціями у вигляді зменшення розміру премій підтримки. Передбачається також поступово зменшувати підтримку великих ферм (крім тих, які розташовані у віддалених та менш розвинених районах) і зберегти повномасштабну підтримку малих ферм, які одержують прямі бюджетні субсидії у сумі до 5 тис. євро. [3].

Багато вчених, з якими ми погоджуємося, вважають, що ця реформа є способом втручання держави у розвиток сільського господарства, але більш адаптованим до вимог ринкової економіки, ніж попередні, тому що дає змогу фермерам вільно вибирати напрями діяльності, а, отже, й орієнтацію на вимоги ринку. Результатом цього може бути зростання виробництва тих видів продукції, на які буде більший попит і які приносятимуть більшу економічну вигоду. Багато дискусій точиться з приводу того, чи доцільно застосовувати систему прямих платежів в Україні. Заслуговує на увагу погляд на цю проблему українського вченого В. Андрійчука, який вважає, і з яким ми погоджуємося, що запроваджувати в Україні систему прямих платежів є на даному етапі передчасним та може розглядатися тільки як перспектива. По-перше, тому, що слабкою є матеріально-технічна база сільського господарства, а окремі галузі знаходяться в стані занепаду; по-друге, рівень державної підтримки в Україні нині ще недостатній.

Отже, в умовах обмежених бюджетних коштів для підтримки сільського господарства застосування прямих платежів на 1 га посівів і на 1 голову тварин для всіх сільськогосподарських виробників призведе до розпорошення фінансових ресурсів, що, в свою чергу, спричинить втрату можливості одержувати від них очікувану віддачу. У зв'язку із вищезазначеним В. Андрійчук вважає, що державну підтримку сільського господарства треба здійснювати за галузевим принципом, спрямовуючи кошти на розвиток тих галузей, які мають соціальне або стратегічне значення, й за напрямками, які відповідають вимогам СОТ. У свою чергу, механізм галузевої підтримки треба будувати за двома каналами впливу: частину виділених коштів розподіляти на 1 га посівів (насаджень), або на 1 голову тварин, а іншу частину - на 1 т виробленої продукції. Перевага такого способу підтримки полягає в комплексності його впливу на виробництво. З одного боку, платежі на 1 га посівів стимулюватимуть розширення існуючих площ посівів, а на 1 голову

тварин – збільшення їх поголів'я. З іншого боку, платежі на 1 т виробленої продукції сприятимуть збільшенню обсягів виробництва [2].

Крім того, цей учений пропонує для підтримки зруйнованих галузей сільськогосподарського виробництва надавати пільгові цільові кредити, якими за рахунок бюджетних коштів держава компенсувала б їхню вартість у повному або майже повному обсязі. Завдяки цьому кредити стануть доступнішими і сприятимуть збільшенню інвестицій у сільське господарство.

Отже, пропонується своєрідна комбінована система державної підтримки, яка на теперішній час може краще за інші системи задовольнити потреби сільського господарства України у фінансових ресурсах цільового характеру, які є обмеженими й гостродефіцитними [1].

Проте О. Бородіна вважає, що найбільш адекватною системою державної підтримки, яка найкраще враховує особливості перехідної економіки, в яких знаходиться Україна, є система прямих виплат. Основна мета прямої підтримки полягає не у стимулюванні виробництва конкретних видів продукції, а в забезпеченні стійкості виробників сільськогосподарської продукції для створення конкурентного середовища. При цьому діяльність сільськогосподарських підприємств здійснюватиметься не в очікуванні фінансових впливів від держави, а виходячи з ринкових орієнтирів. Даний конкурентний шлях О. Бородіна вважає єдино виправданим в умовах вступу України до СОТ [4].

Водночас Т. Калашнікова вважає, що формування ринкового середовища в сільському господарстві вимагає від держави не відмовлятися від виконання функцій управління і планування економікою, а органічно поєднувати ринкові механізми з ефективним державним втручанням. Навіть в умовах обмеженості бюджетних коштів виділення їх на підтримку сільськогосподарських підприємств необхідно продовжувати здійснювати на рівні, що склався [8].

Зазначимо, що після вступу до СОТ Україна приєдналася до групи країн RAM (з англ. recently - acceded members) і VRAM (з англ. very recently - acceded members), тобто до групи країн-членів СОТ. До цієї групи входять Албанія, Вірменія, В'єтнам, Киргизька Республіка, Македонія, Молдова, Саудівська Аравія. Відповідно до останньої версії проекту домовленостей раунду „Доха – Розвиток” від країн RAM, які характеризуються перехідною системою економіки та низьким рівнем доходів, не вимагатиметься зменшувати зобов'язання по СВП (Сукупний вимір державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції), який акумулює в собі „жовті” програми підтримки згідно з класифікацією Світової організації торгівлі. СОТ, метою якої є реформування торговельної політики, ввела показник СВП (англ. AMS) для того, щоб встановити граничну верхню межу на рівень допомоги кожної країни на основі базового періоду, яка надається саме через програми „жовтої скриньки”) і по *de minimis* (мінімальні рівні підтримки), які не включаються у СВП згідно із ст. 6:4 Угоди про сільське господарство СОТ. Для розвинутих країн вони становлять 5% загальної вартості окремого виду продукції, виробленого у відповідному році, якщо підтримка надається конкретному виду продукції, та 5% загальної вартості всієї

сільськогосподарської продукції, виробленої у відповідному році, якщо підтримка не надається конкретному виду продукції. Для країн, які розвиваються, ці мінімальні рівні становлять до 10% загальної вартості окремого виду продукції та 10% загальної вартості всієї сільськогосподарської продукції). У зв'язку з цим Україна не має зобов'язань перед СОТ щодо скорочення внутрішньої підтримки, яка надається через „жовті” програми. Існує тільки зобов'язання не перевищувати річний рівень підтримки, який акумулюється у показнику СВП. Отже, результат сільськогосподарських переговорів, на які вплинув Доський раунд переговорів у СОТ, виявився успішним для України, на відміну від інших країн-членів ЄС, яким рекомендовано зменшити СВП за чотири наступні роки на 70%, та Канади - за п'ять наступних років на 45% [9].

Висновки. У зв'язку із вступом України до СОТ напрями і форми державної підтримки сільськогосподарських підприємств зазнали певних змін - зокрема збільшилося фінансування програм сільського розвитку, зросли платежі з допомоги фермерам у найменш сприятливих регіонах. Також планується запровадити систему прямих платежів, що, на наш погляд, на даному етапі є передчасним, оскільки рівень бюджетного фінансування ще недостатній. Вважаємо, що нині оптимальною була б комплексна система підтримки сільського господарства. Також потрібно змінити напрями державної підтримки сільськогосподарських підприємств, зменшивши фінансування великих (за винятком тих, що знаходяться у найбільш віддалених районах і несприятливих природно-кліматичних зонах) та збільшивши фінансування малих сільськогосподарських підприємств.

Розглянувши конкурентну ситуацію на ринку сільськогосподарської продукції можна констатувати, що сільське господарство залишиться найменш сприятливою для інвестицій галуззю, що ще раз підтверджує необхідність дотацій із державного бюджету. Проте вважаємо, що в жодному разі держава не повинна прагнути замінити для сільського господарства ринок і конкуренцію, а лише виступати їхнім гарантом. Надання конкурентному механізму можливості працювати на всьому аграрному ринку без обмежень за жодною ознакою забезпечить високу ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійчук В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Андрійчук, М. Зубець, В. Юрчишин; за ред. В. Андрійчука. – К.: Аграрна наука, 2005. – С.99., С. 102-103.
2. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ Видавництво „Аспект - Поліграф”, 2007.- С. 96-98.
3. АПК – Інформ [Електронний ресурс]: On-line: Досьє, №6. – Європейський союз – Режим доступу: <http://www.apk.inform.com>.
4. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізм, ефективність / О.М. Бородіна // Економіка і прогнозування. – 2006. – №1. – С. 109-125.

5. Губені Ю. Аграрна реформа в Чеській Республіці: від „оксамитової” революції до європейської інтеграції. Приклад гідний наслідування / Ю.Е. Губені. – Львів: Українські технології, 2001. – С. 268-269.
6. Губені Ю. Регулювання аграрного ринку в сільському господарстві Чехії / Ю. Губені // Економіка АПК. – 1998. - №2. – С. 73-74
7. Довідка про фінансування видатків по Мінагрополітики за рахунок коштів загального фонду державного бюджету за програмами підтримки розвитку підприємства АПК згідно з помісячним розписом асигнувань Державного бюджету України на 2010 рік / [Електронний ресурс]: On-line. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
8. Калашнікова Т.В. Механізм і пріоритети державної підтримки аграрного сектору економіки / Т.В. Калашнікова // Економіка АПК. – 2008. - №8. – С.100-104.
9. Кобута І.В. Політика державної підтримки сільського господарства країн-членів СОТ / І.В. Кобута // Економіка АПК. – 2009. - №12. – С. 132-136.
10. Лисак О.І. Економічна активність сільськогосподарських товаровиробників в умовах дії програм фінансової підтримки / О.І. Лисак // Регіональні проблеми розвитку агропромислового комплексу: зб.наук.доп. – Львів: Львівська обласна спілка економістів України, Львівський національний аграрний університет, 2009. – С. 169-178.
11. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. - №49. – Ст. 527.
12. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс]: Постанова КМ України від 19.09.07р. № 1158 – Режим доступу <http://zakon.nau.ua>.
13. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2006. - №1. – Ст.17.
14. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П.Саблук // Економіка України. – 2008. - № 12. – С.4-19.
15. Черевко Г.В. Державне регулювання економіки в АПК: навч. посіб. / Г.В. Черевко. – К.: Знання, 2006. – С.173-184.

Проанализирована конкурентная ситуация на рынке сельскохозяйственной продукции, обоснована целесообразность применения комплексной системы государственной поддержки сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, конкуренция, государственная поддержка, ВТО, ЕС, трансформация, индустриализация, деинституционализация.

